

**ЕТНОПОЛІТИЧНА РОЛЬ
ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ**

В статтє всесторонне изучается обстоятельства пребывания и особенности политической деятельности Черноморского флота Российской Федерации в Украине. Анализ приводит в выводу о существовании угрозы этнополитической безопасности Украины от военных формирований соседнего государства.

© ЦІЦУАШВІЛІ Нодарі Ісакович – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Ко-рецького НАН України

Ключевые слова: *Черноморский флот Российской Федерации, Автономная республика Крым, этнополитическая безопасность.*

The context of the Russian Black Sea Fleet stay and its political activity in Ukraine are investigated in the article. The analysis draws to the conclusion of threat to ethnopolitical safety of Ukraine from units of neighboring state.

Key words: *Russian Black Sea Fleet, ethnopolitical safety, Crimean autonomy.*

Однією з головних загроз етнополітичній безпеці України є базування на її території військових формувань іноземної держави, які використовуються для дестабілізації етнополітичної ситуації. Йдеться про Чорноморський флот, який, відповідно до міждержавної угоди України та Російської Федерації, перебуватиме в Севастополі до 2017 р. Основний Закон України забороняє базування на території України будь-яких збройних формувань інших держав. Відповідно до ст. 17 на території України не допускається розташування іноземних військових баз. Однак перебування обох країн у складі колишнього Радянського Союзу та розподіл спадщини після його розпаду вніс свої корективи: щодо Чорноморського флоту Росії було зроблено виняток. Згідно з Угодою між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту 1995 р. флот було розділено між двома державами. На його основі було створено Військово-Морські Сили України та Чорноморський флот Російської Федерації, які розташувалися окремо. Згідно із ст.4 цієї Угоди Україні було передано 18,3% кораблів та суден Чорноморського флоту, Російській Федерації – 81,7%¹.

Слід зазначити, що на час підписання вищезгаданого документа Конституція України, яка забороняє розташування військових об'єктів іноземних держав на території України, ще не діяла (прийнята 1996 р.). Після її прийняття окремо у перехідних положеннях було зроблено відповідні застереження. Згідно з п. 14 останнього розділу Конституції «використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України». Однак це не знімає етнополітичних проблем та загроз, які створює перебування на території України військово-морських сил сусідньої держави, з якою склалися не найкращі етнополітичні стосунки. Росія використовує факт етнічної спорідненості російської та української націй, а також їх спільне перебування у складі Радянського Союзу як підставу для втручання у внутрішні справи України. Саме спорідненість слугує виправданням стурбованості політичним курсом України, яку в серпні 2009 р. висловив Президент РФ, та підставою втручання у справи суверенної держави. Ні в кого не виникає сумнівів, що окремі дії Росії становлять загрозу етнополітичній безпеці України. Не останню роль у етнополітичному тиску відіграє присутність Чорноморського флоту РФ у Криму. Вона спрямована не лише на збереження російського військово-політичного домінування в регіоні, а й використовується як механізм впливу на внутрішню політику України.

Під час відеозвернення Президента РФ з критикою внутрішньополітичного курсу України до чільника Української держави російська сторона висловила невдоволення з приводу того, що Україна «не припиняє деструктивних спроб ускладнити практичну діяльність ЧФ Росії», порушуючи основоположні угоди між країнами про принципи його базування в Криму². Глава Української держави не поспішав з відповіддю. Прелюдією стала заява «Нашої України», яку виголосила чільниця партії . Від імені партії В.Ульянченко пошкодувала з приводу того, що

«молоде керівництво Росії перетворюється на заручника старих імперських комплексів, які змушують постійно плекати образ зовнішнього ворога і підмінити рівноправний діалог з усіма сусідніми державами мовою образ і погроз». Лідерка «Нашої України» засумнівалася у бажанні Росії налагоджувати дружні двосторонні відносини³.

Крім того, В.Ульянченко від імені партії висловила стурбованість щодо «постійного антиукраїнського зомбування, яке відбувається в Росії». Соціологічні опитування підтверджують, що за період президентства Д.Медведева кількість росіян, які вважають Україну недружньою країною, зросла з 30 до 56 %, тобто майже вдвічі. Тоді як кількість українців, які вважають росіян своїми друзями та добрими сусідами, навпаки, зросла до 93 %. «Безсумнівно, політика провокацій не відповідає життєвим інтересам російського народу», – впевнена голова «Нашої України». Вона побачила й позитив у етнополітичному тиску на Україну: «Публічне звернення президента Медведева вкотре нагадує Україні про потребу внутрішньої консолідації, незважаючи на будь-яку політичну чи партійну приналежність»⁴.

У своєму відеолісті, окрім флоту, Д. Медведев закинув Україні антиросійську політику, допомогу Грузії під час грузино-російської війни, курс на інтеграцію в ЄС та НАТО всупереч волі українських громадян тощо. Відповідь українського Президента російському була позбавленою емоцій. Перш за все Ющенко висловив розчарування недружнім характером закидів російського президента. Він погодився з тим, що в стосунках між країнами є серйозні проблеми, але не розуміє, чому російський президент повністю виключає відповідальність за це з боку Росії. В.Ющенко констатував, що позиція України щодо «минулорічних подій у Грузії – загальновідома та збігається з позиціями практично всіх країн світу». Вона полягає у виключній повазі до суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів грузинської або будь-якої іншої суверенної держави⁵. Черговий раз пояснив Росії, що Грузія не була і не є об'єктом жодних міжнародних санкцій, тому назвав закиди російської сторони щодо недотримання Україною міжнародних правил та режимів у галузі військово-технічного співробітництва безпідставними. Росія намагається створити враження, що Україна постачає Грузії зброю незаконно.

«Не може бути предметом політичних нарікань з боку Росії і курс України на інтеграцію в НАТО», – вважає Президент. Адже право на вибір міжнародних засобів забезпечення національної безпеки є невід'ємним елементом державного суверенітету будь-якої країни, і Росія має його поважати. В. Ющенко послався на чинний Закон «Про основи національної безпеки України» 2003 р., який передбачає інтеграцію України до НАТО. Гарант Конституції України нагадав Росії, що ст.17 Конституції не допускає розташування на території України військових баз іноземних держав. Але при цьому Україна залишається вірною своїм міжнародним договірним зобов'язанням щодо тимчасового перебування ЧФ РФ на її території. В. Ющенко наголосив, що протягом перебування ЧФ допускалися і допускаються грубі порушення двосторонніх домовленостей. Серед останніх – забруднення кораблями Чорноморського флоту акваторії Севастопольської бухти та затримання українських судових виконавців на території військової частини ЧФ. У МЗС України обурюються з приводу того, що командування ЧФ грубо зневажає законодавство України та базові міжнародні договори.

Чимало уваги В. Ющенко приділив також закидам гуманітарного характеру, «мета яких – спробувати позбавити Україну свого погляду на власну історію,

власні національні інтереси». Президент України вважає, що «питання історії поряд із рідною мовою, культурою є фундаментальними засадами для формування держави та ідентифікації української нації»⁷. Він не погодився з нібито витісненням російської мови із суспільного життя в Україні. За його словами, неупереджені оцінки мовної ситуації в Україні і Росії свідчать зовсім про протилежне. У Російській Федерації українська меншина практично позбавлена можливості реалізувати право на задоволення своїх національно-культурних потреб, не маючи жодного закладу освіти українською мовою. Тоді як Росія вимагає від України припинити «утиски» російськомовного населення.

Україна немає таких елементів тиску на політику сусіда, як Росія. Військово-морська база Росії у Севастополі стала невід'ємним елементом утвердження домінування сусідньої країни не лише в Україні, а й у регіоні. Використовуючи базу ЧФ у Севастополі в якості плацдарму, Росія намагається нарощувати свою присутність і в Середземноморському регіоні. Чорноморський флот також є запорукою недопущення України в НАТО всупереч офіційно проголошеному курсу євроатлантичної інтеграції. По-перше, Україна не зможе стати членом НАТО доти, доки на її території перебуватимуть військові формування іноземної держави. Відповідно до вимог Північного Альянсу, в його складі немає жодної країни, на території якої базувалися б підрозділи держави, яка не є членом самого НАТО. Крім того, факт перебування ЧФ РФ на українській території суперечить національному законодавству, зокрема положенню про її позаблоковий статус.

По-друге, за твердженням українських експертів з національної безпеки, ЧФ відіграє в Криму не стільки військову роль, скільки політичну. Зважаючи на бездіяльність місцевої і центральної влади та її неухагу до проблем регіону, Чорноморський флот в Україні здійснює надзвичайно активну проросійську ідеологічну, культурницьку, освітянську діяльність, спрямовану на громадян України в Криму, координуючи антиукраїнські дії проросійських радикальних організацій, що призводить до перманентної дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Криму⁷. З його діяльністю пов'язують антинаївські демонстрації, які щороку відбуваються на півострові та зривають багатонаціональні навчання. Чорноморський флот узгоджує свою діяльність з низкою проросійських організацій, які обстоюють необхідність зближення України та Росії, входження України до ЄС і навіть повернення Криму до складу РФ. Отже, маючи потужний вплив на півострів, Російська Федерація у будь-який момент може дестабілізувати ситуацію в окремо взятому регіоні України і не допустити реалізації небажаних для себе сценаріїв у внутрішній політиці країни. Враховуючи те, що в Україні діють також проросійські партії, в державі склалася ціла система лобіювання проросійських інтересів та блокування реалізації українських національних інтересів. Чорноморський флот Російської Федерації є важливим елементом цієї системи.

Крім того, не слід забувати, що Україна і досі не розмежувала кордон з Росією. Зовнішньополітичне відомство щоразу наголошує, що РФ є єдиним сусідом України, з яким не врегульовано питання проходження державного кордону на водних акваторіях з вини самої ж Росії, яка ухиляється від цієї обов'язкової між двома суверенними державами процедури. Російську сторону звинувачують у спробах змістити державний кордон, що проходить Керченською протокою, Азовським та Чорним морем поближче до України.

Чорноморський флот в умовах складних стосунків між обома державами є джерелом додаткової етнополітичної напруги в мирний час і серйозним фактором загрози національній безпеці України в умовах локальних конфліктів у постра-

дянському регіоні. Прикладом цього може бути російсько-грузинська війна, в якій Україна офіційно підтримала воюючу з Росією сторону. Президент України відверто порівняв Україну з Грузією. «Загроза територіальному суверенітету будь-кого – це загроза нашому територіальному суверенітету, – заявив він, ставши на захист Грузії. – Допустити будь-яку ревізію суверенітету і територіальної цілісності будь-якої країни Європи – це значить допустити ревізію територіальної цілісності України». Адже Росія воювала з Грузією за допомогою військових формувань, що базуються на території України. Частина кораблів ЧФ вийшли із Севастополя та взяли участь у бойових діях у серпні 2008 р. проти країни, яку офіційно підтримала Україна. МЗС України заявило: щоб запобігти втягненню України в збройний конфлікт і воєнні дії через участь у них ЧФ РФ Україна залишає за собою право, згідно з нормами міжнародного права, заборонити повернення кораблів до Севастополя, які беруть у ньому участь. Українська сторона побоювалася перенесення воєнних дій на свою територію, до Криму. Адже якщо учасник бойових дій, російський корабель, повернеться до Севастополя, Україна мимоволі втягується у війну, оскільки російська сторона використовує її територію як базу. Відтак грузинська сторона мала повне право завдати удару по Севастополю, де локалізовано ЧФ Російської Федерації. Керівництво ЧФ відповіло: якщо Україна спробує закрити Севастополь для головних сил ЧФ, російські кораблі будуть змушені відкрити вогонь по Україні.

Україна відреагувала на спробу втягнути її у міжнародний конфлікт прогнозовано, переглянувши порядок переміщення сил ЧФ територією України та перетину кордону його підрозділами. Командування ЧФ РФ зобов'язувалося узгоджувати переміщення своїх бойових одиниць з МЗС України. Росія відповіла, що не збирається виконувати вимоги української сторони й інформувати її про переміщення ЧФ. Президент України запропонував Президенту РФ почати переговори про врегулювання переміщення Чорноморського флоту Росії у разі його воєнного використання. Росія назвала спробу в односторонньому порядку регулювати перебування ЧФ РФ на території України «серйозним антиросійським кроком».

Соціологічні опитування засвідчили позицію українців щодо участі ЧФ у російсько-грузинському конфлікті. Відповідаючи на запитання «Чи існує воєнна загроза для України у разі загострення конфлікту між Росією та Грузією, особливо зважаючи на той факт, що російський флот базується в Севастополі?», 50 % респондентів відповіли однозначно так або швидше так, 35% – однозначно ні або швидше ні. 15 % не визначились із відповіддю на це запитання. На запитання «Як Ви вважаєте, чи мала право Росія виводити свої кораблі з Криму для участі у воєнних діях?», 35 % відповіли, що Росія мала таке право, 32 % – що не мала, 33 % не визначилися з відповіддю на це запитання⁸.

Таким чином, ЧФ перетворився на серйозну проблему для України. Радикальні праві політичні сили закликали владу поставити питання про дострокове виведення ЧФ. Більш помірковані політики запропонували компромісні виходи із ситуації. Голова Комітету з нацбезпеки вважає за потрібне погасити заборгованість перед Росією та отримувати ринкову плату за базування ЧФ. Відтак утримання флоту в Криму стане Росії не вигідним і вона його введе достроково. Справа в тому, що фактичні кошти до бюджету України від оренди військових баз на території України не надходять. Розрахунок здійснюється шляхом щорічного погашення боргу за енергоносії у сумі 97,75 млн. доларів. За підрахунками дея-

ких експертів, орендна плата за базування ЧФ РФ у Севастополі має коливатися в межах 1–2 млрд. доларів на рік.

Згодом російська сторона вирішила не псувати остаточно стосунки з Україною і, виконуючи укази В. Ющенка, повідомила Мініборони про повернення 4 кораблів. У відповідь Президент заявив, що не підтримуватиме спекуляцій українських політиків щодо розірвання угоди про перебування ЧФ в Україні, ЧФ РФ базуватиметься в Україні до 2017 р., Україна до останньої букви виконає угоду з Росією.

Російсько-грузинський конфлікт продемонстрував, наскільки вразлива Україна, з точки зору етнополітичної безпеки, у зв'язку з розташуванням на її території військових баз сусідньої держави. Ситуація з Грузією мимоволі напрошується на паралелі з Україною. В самопроголошених республіках – Південній Осетії та Абхазії перебували російські війська, які виконували миротворчу місію. 2008 р. вказав на те, що такі миротворчі місії в будь-який момент можуть застосувати зброю проти країни перебування. Отже, базування Чорноморського флоту РФ – джерело небезпеки для України.

Праві українські політики, які вимагають негайного виведення ЧФ РФ з України, почасти мають рацію. Вони побоюються розгортання так званого грузинського сценарію в Криму. Для відокремлення Абхазії та Південної Осетії, окрім військових формувань, була застосована політика надання російського громадянства мешканцям територій етнополітичного конфлікту. Росія нарощувала свою присутність у Південній Осетії та Абхазії, презентуючи мешканцям незвичаних республік громадянство РФ. Аналогічна політика проводиться і в Криму. Саме під час святкування ЧФ свого 225-річчя віце-спікер російського парламенту пообіцяв, що парламент РФ розгляне питання підтвердження російського громадянства жителів Севастополя. Росія максимально спростила процедуру набуття російського громадянства для всіх охочих кримчан. Українська сторона побоюється, що російські війська можуть вступити на територію суверенної України під приводом захисту своїх громадян від утисків їхніх етнокультурних прав, про які російське керівництво офіційно заявляє через ЗМІ.

У цьому контексті резонансу перебуванню Чорноморського флоту на території України додає законопроект про порядок використання ЗС Росії за її межами, так званий закон «Про оборону», внесений Президентом РФ. Держдума схвалила його в другому читанні. Закон передбачає, що формування ЗС РФ можуть оперативного використовуватися за межами території Росії для вирішення наступних завдань: відбиття збройного нападу на формування ЗС РФ, інші війська або органи, дислоковані за межами території Росії; відбиття або запобігання збройному нападу на іншу державу, що звернулася до Росії з відповідним проханням; захист громадян РФ за межами території Росії від збройного нападу на них⁹.

Для України найбільшу етнополітичну загрозу містить останній пункт. МЗС України доручило посольству в Росії з'ясувати, яким чином цей закон стосуватиметься України, оскільки на нашій території перебуває Чорноморський флот. Праві політичні сили, зв'язавши між собою серпневе звернення Президента РФ та прийняття цього закону, побачили в них реальну російську воєнну загрозу для України. В той день, коли Держдума підтримала зміни до закону про оборону щодо застосування ЗС за межами країни, В. Ющенко підписав указ про перевірку організації територіальної оборони України. «Беручи до уваги те, що Україна знаходиться в зоні прямих російських інтересів, зараз потрібно вести дискусію про оборонну політику України», – підкреслив глава держави.

Колишній Секретар РНБО В. Горбулін заявив: якщо на президентських виборах переможе небажаний для Росії кандидат, то не виключені провокації з її боку із застосуванням розташованих у Криму частин ЧФ. «Мова йде фактично про ультиматум: збереження територіальної цілісності України зумовлене її переходом до «особливих стосунків» з РФ, а фактично – до російського протекторату над слабкою Україною»¹⁰. Інакше до України будуть застосовані жорсткі заходи впливу. Йдеться не стільки про повноцінну воєнну агресію, скільки про спроби дестабілізувати ситуацію в Криму за допомогою розташованих там підрозділів ЧФ.

Раніше перший заступник Секретаря РНБО повідомив, що загрози нацбезпеці після прийняття Росією закону в цілому стануть об'єктом детального вивчення РНБО. «Це, безумовно, елемент загрози, і не тільки для нашої національної безпеки... такі закони дуже серйозно можуть дестабілізувати міжнародну ситуацію і регіональну безпеку», – наголосив В. Огризко. Він здивований заявами деяких політиків про те, що цей законопроект не стосується України і не містить жодної загрози для неї. Серед них голова ВР, який вважає, що «ми повинні виходити з того, що цей закон не спрямований проти України» і не перешкодить розвитку українсько-російських відносин. В. Литвин упевнений, що стосунки з Росією необхідно будувати на основі міжнародного права. Саме на відповідність принципам міжнародного права УНП просить Раду безпеки ООН проаналізувати вищезгаданий закон. Права політична сила вважає, що його прийняття становить загрозу системі безпеки, що сформувалася після Другої світової війни й загрожує поверненням воєнної агресії цього разу з боку Росії. УНП вимагає від західноєвропейських структур підтвердити гарантії щодо забезпечення територіальної цілісності й суверенітету України, а за необхідності – розробити заходи, щоб запобігти воєнній агресії в Європі.

Однак Росія пішла далі звичайної воєнної загрози сусіднім країнам, на території яких перебувають громадяни РФ. Вона розпочала роботу над новою редакцією Воєнної доктрини, яка, на відміну від нинішньої, передбачає можливість нанесення попереджувального ядерного удару по агресору. Проект доктрини містить умови застосування ядерної зброї не лише у великомасштабній, а й регіональній і навіть локальній війні. Експерти б'ють на сполох: цей документ загрожує не лише національній безпеці України, а й усього світу.

Тим часом Росія заперечує будь-які загрози для України з боку ЧФ загалом та своїх мілітаристських планів зокрема. Російський віце-прем'єр заявив, що «Чорноморський флот Російської Федерації захищає не тільки інтереси Росії на її південних кордонах, а й південні кордони України не меншою мірою», тому аж ніяк не загрожує суверенітету України. Однак позиція України однозначна. В. Ющенко заявив, що Україна не має наміру переглядати угоду про базування Чорноморського флоту Російської Федерації у Криму всупереч бажанню російської сторони. Російська сторона погрожує, що у випадку тиску України на Чорноморський флот Росія може розпочати перегляд базового договору 1997 р. Вона готова вести переговори не про виведення Чорноморського флоту, а лише про пролонгацію угоди, яка закріплює його базування на території України до 2017 р. Ситуація ускладнюється тим, що система угод про статус ЧФ Росії у Севастополі не містить чітких положень про виведення російського флоту, що дозволяє Росії маневрувати. Дата виведення ЧФ встановлюється «Угодою між Російською Федерацією та Україною про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України». Однак у випадку, якщо жодна із сторін офіційно не вийде з неї шляхом письмового попередження

іншої сторони не пізніше, ніж за рік до закінчення терміну її дії, вся система угод про ЧФ автоматично пролонгується на наступні п'ять років.

Наразі російська сторона зондує ґрунт на предмет продовження перебування ЧФ. Зокрема, нещодавно член комітету Держдуми з питань оборони М. Ненашев заявив що Росія не збирається скорочувати, а навпаки, планує розвивати ЧФ. «Ми будемо розвивати інфраструктуру базування Чорноморського флоту як у Криму, так і на російській території. У нас немає жодних планів щодо згортання ЧФ», – наголосив голова загальноросійського руху з підтримки флоту¹¹. Відповідаючи на запитання щодо позиції Росії щодо перебування флоту на території України після 2017 р., коли закінчиться термін дії договору, член комітету Держдуми з питань оборони повідомив, що Москва зацікавлена в збереженні флоту в Криму. «З боку Росії ми порушуємо питання однозначно – пролонгація цього договору, і в російській стороні немає жодних сумнівів у цьому. Ви не покажете жодного заяви, у якій б російське керівництво заявляло про згортання ЧФ у Криму після 2017 року».

РФ заперечує наявність потенційних загроз Україні з боку Чорноморського флоту, зокрема в контексті прийняття Росією змін до закону «Про оборону», а також розробок нової військової доктрини, у якій планується передбачити можливість застосування ядерної зброї у локальних конфліктах. Російська сторона запевняє, що в Чорному морі діє статус без'ядерної зони, тому на кораблях ЧФ немає ядерної зброї. Цікаво, що у своєму намаганні пролонгувати перебування ЧФ в Україні Росія суперечить позиції більшості українців, до якої так часто апелює, коли йдеться про вступ до НАТО. Зокрема, продовження перебування ЧФ у Криму, відповідно до соціологічних опитувань, підтримує лише близько третини українців.

Аналіз політичної діяльності Чорноморського флоту Російської Федерації у Криму свідчить про те, що він залишається елементом дестабілізації етнополітичної ситуації в регіоні, а також інструментом тиску на внутрішню та зовнішню політику України, цим самим становлячи безпосередню загрозу для етнополітичної безпеки країни базування.

1. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту // Правові системи. – http://zakon.nau.ua/doc/?code=643_082. 2. Медведев пригадав Ющенку усі його антиросійські провокації / ТСН. – <http://tsn.ua/ukrayina/myedvyedyev-prigadav-yushchenku-usi-yogo-antirosiyski-provokatsiyi.html>. 3. Ульяновченко В.: «Молоде керівництво Росії перетворюється на заручника старих імперських комплексів» / ICTV. – <http://ictv.ua/facts/news-ukrayina/638237/>. 4. Там само. 5. Звернення Президента України Віктора Ющенка до українського народу / Верховна Рада України. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0027100-09>. 6. Там само. 7. Волович О. Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі / Інститут стратегічних досліджень. – <http://www.niss.od.ua/p/201.doc>. 8. Думки населення України щодо військової загрози та розміщення в Криму Чорноморського флоту Росії // КМІС. – <http://www.kiis.com.ua/>. 9. Госдума утвердила порядок использования ВС РФ за рубежом // Независимая газета. – <http://www.ng.ru/nvo/news/2009/10/21/1256115320.html>. 10. Західну Україну Кремль планує від'єднати, – експерти // Захід.нет. – <http://www.zahid.net/newsua/2009/9/20/150058/>. 11. Вытолкает ли Украина ЧФ РФ из Крыма? // Форум. – <http://www.for-ua.com/comments/2009/10/26/095201.html>.